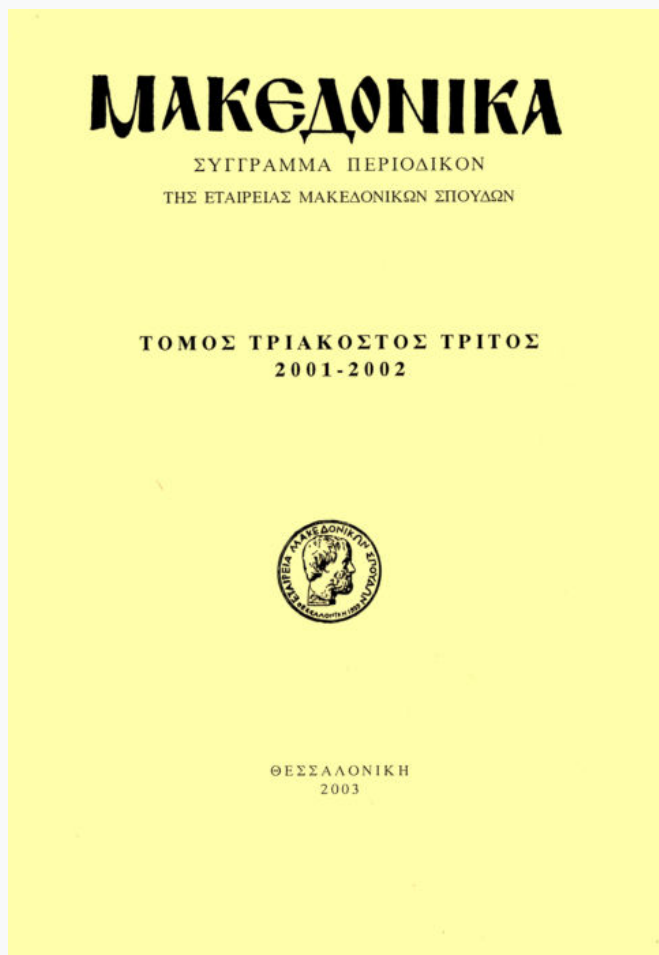

Μακεδονικά

Τόμ. 33, Αρ. 1 (2002)

Ο Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου και η ιστορία ενός αριστοτελικού κώδικα της Φιλιππούπολης

Παντελής Μ. Νιγδέλης

doi: [10.12681/makedonika.277](https://doi.org/10.12681/makedonika.277)

Copyright © 2014, Παντελής Μ. Νιγδέλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Νιγδέλης Π. Μ. (2002). Ο Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου και η ιστορία ενός αριστοτελικού κώδικα της Φιλιππούπολης. *Μακεδονικά*, 33(1), 1-21. <https://doi.org/10.12681/makedonika.277>

Ο ΠΕΤΡΟΣ Ν. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝΟΣ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΟΥ ΚΩΔΙΚΑ ΤΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗΣ¹

Στις 7 Μαρτίου του 1887 οι αναγνώστες της τρισεβδομαδιαίας εφημερίδας *Φιλιππούπολις* διάβαζαν ένα μονόστιχο άρθρο με τίτλο *Νέος Αριστοτελικός Κώδιξ* που έφερε την υπογραφή Π. με ημερομηνία κατάθεσης χειρογράφου την 6η Μαρτίου του ίδιου έτους. Ο συντάκτης του άρθρου, που δεν ήταν άλλος από τον διδάκτορα της φιλολογίας και καθηγητή των Ζαριφείων Διδασκαλείων Πέτρο Ν. Παπαγεωργίου², τόνιζε ότι η ανακάλυψη του νέου χειρογράφου θα έπρεπε να θεωρηθεί σημαντική, επειδή μέσω αυτού η Φιλιππούπολη θα συνέβαλε στο μελλοντικό έργο της Πρωσικής Ακαδημίας Επιστημών του Βερολίνου να εκδώσει τα άπαντα του φιλοσόφου *συμφάνως προς πάντα τὰ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης ἀποκειμένα χειρόγραφα*. Στη συνέχεια, αφού ανέφερε τον κάτοχο του χειρογράφου (Ιωάννης Σιαγκούνης), το χρονολογούσε (τον 14ο αιώνα), περιέγραφε τα εξωτερικά του

1. Πρόκειται για τον κώδικα Wartelle 1664· βλ. A. Wartelle, *Inventaire des manuscrits grecs d'Aristote et de commentateurs*, Paris 1963, 123. Περιγραφή του με βάση τη σχετική βιβλιογραφία από τον P. Moraux, *Aristoteles Graecus. Die griechischen Manuskripte des Aristoteles. Untersucht und beschrieben von Paul Moraux, Leiter des Aristoteles - Archivs, Dieter Harlfinger, Diether Reinsch, Jürgen Wiesner (I Alexandrien - London)*, Berlin - N. York 1976 (Graec. Fol. 67, Berlin / DDR, Deutsche Staatsbibliothek) 47-49. Η ταύτιση του χειρογράφου έγινε από τη συνάδελφο και φίλη Π. Κοτζιά· για τον λόγο αυτό, καθώς και για τη βοήθειά της στη μεταγραφή δυσανάγνωστων σημείων των δημοσιευμένων στο παράρτημα εγγράφων, την ευχαριστώ θερμά.

2. Σύμφωνα με τα στοιχεία που δίνει ο πρόεδρος της Εφορείας των Ελληνικών Σχολείων της Φιλιππούπολης Σωτ. Αντωνιάδης η θητεία του Παπαγεωργίου στα Ζαρίφεια Διδασκαλεία διήρκεσε τρία σχολικά έτη, ήτοι 1885-1886, 1886-1887 και 1887-1888, με γυμνασιάρχες τα δύο πρώτα χρόνια τον Γ. Κωνσταντινίδη και το τρίτο τον Κ. Νικολαΐδη [βλ. Σωτ. Αντωνιάδης, «Η ελληνική εκπαίδευση εν Φιλιππουπόλει (επί τη 25ετηρίδι των Ζαριφείων Διδασκαλείων) 7 Ιουνίου 1901», *Αρχαίον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 13 (1946-1947) 90] και κατά συνέπεια η πληροφορία του Γ. Θεοχαρίδη, «Ο Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου και η Μακεδονία», στο συλλογικό έργο *Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου (1859-1914). Φιλολογικόν Μνημόσυνον επί τη πεντηκοστή ἐπετείῳ ἀπὸ τοῦ θανάτου του, Θεσσαλονίκη 1964* (: *Μακεδονικά*, Παράρτημα 3), σ. 8 ότι διορίσθηκε στο Ζαρίφειο το 1884 δεν ευσταθεί. Για τα Ζαρίφεια Διδασκαλεία (που αναγνωρίστηκαν ως ομότιμα με τα γυμνάσια της Ελλάδας το 1885) βλ. Σιδ. Ζιώγου-Καραστεργίου, «Ελληνικὸν Γυμνάσιον Φιλιππουπόλεως καὶ Ζαρίφεια Διδασκαλεία. Θέματα οργάνωσης καὶ λειτουργίας του σχολείου. Μαθητικὸ δυναμικὸ-φοιτητές στο Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν», *Πρακτικά του συνεδρίου Θεσσαλονίκη καὶ Φιλιππούπολη σε παράλληλους δρόμους 18ος-20ός αι., Θεσσαλονίκη 2000*, σσ. 413-435. – Ευχαριστώ θερμά τη συνάδελφο κ. Σιδ. Ζιώγου-Καραστεργίου για τις βιβλιογραφικές της υποδείξεις. Κατά την έρευνα στο Ιστορικό Αρχείο του ΥΠΕΞ πολύτιμη ήταν η βοήθεια του μεταπτυχιακού μου φοιτητή κ. Δημ. Σκουρέλου και της υπαλλήλου του Αρχείου κ. Θ. Γκότα στους οποίους εκφράζω τις ευχαριστίες μου και από τη θέση αυτή.

χαρακτηριστικά (ἐπί φύλλων χάρτου 180 εἰς 4ον σχῆμα) και παρέθετε εν συντομία τα περιεχόμενά του (ο κώδικας περιλάμβανε τα *Περὶ Οὐρανοῦ*, *Περὶ Γενέσεως καὶ Φθορᾶς* και το *Περὶ Ψυχῆς*), ολοκλήρωνε την εἰδηση σημειώνοντας με ἔμφαση τα εξής: *Τό τε προκείμενον χειρόγραφον και ἄλλο τι θὰ δωρηθῶσι μετ' ὀλίγον εἰς τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην· εὐτυχῆς ἐπίνουια ἐρ' ἡ συγχαίρω τῷ κ. Σιαγκούνῃ και ἦν εὐχομαι νὰ ἶδω και εἰς ἄλλων κεφαλὰς ἐπερχομένην· δὲν εἶναι καιρὸς νὰ φροντίσωσι οἱ ἀρμοῖδοι περὶ διασώσεως καὶ ἄλλου γνωστοῦ θησαυροῦ*³. Λίγες μέρες αργότερα ο Παπαγεωργίου γνωστοποιούσε την ανακάλυψη στο γερμανόφωνο φιλολογικὸ κοινὸ μέσω των στηλῶν της γνώριμῆς του *Berliner Philologische Wochenschrift* με ἄρθρο που ἔφερε τον τίτλο *Ein neuer Kodex des Aristoteles*⁴. Το περιεχόμενο των δύο ἁρθρων ἦταν το ἴδιο, υπῆρχαν ὁμως πέρα ἀπὸ τὴ διαφορικὴ χρονολόγηση (13ος αἰώνας) δύο συμπληρωματικὲς πληροφορίες: α) ὅτι το χειρόγραφον ἀνεκάλυψε ο ἴδιος στη βιβλιοθήκῃ του Σιαγκούνῃ (για τον οποίο προεσέθετε ὅτι ἦταν ἀποθηκάριος των ἀνατολικῶν Σιδηροδρόμων⁵) και β) ὅτι εἶχε προχωρήσει ἤδη σε ἀντιβολή του με την ἔκδοση του Didot.

Τα δημοσιεύματα αὐτὰ δὲν ἦταν ὁμως τα μόνα που εἶδαν το φῶς της δημοσιότητας σχετικὰ με τον νῦν κώδικα. Το ἐλληνόφωνο κοινὸ εἶχε τὴ δυνατό-

3. Βλ. Φιλιππούπολις φύλ. 839 ἔτος Θ' περίοδος Β', σ. 2. Για τον ρόλο της εφημερίδας αὐτῆς στα πολιτιστικὰ πράγματα της πόλης και της Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας βλ. Ξανθ. Κοτζαγιώργη-Ζυμάρη, «Η πνευματικὴ κίνηση των Ἑλλήνων της Φιλιππουπόλεως κατὰ τον 19ο αἰ.», *Πρακτικά του συνεδρίου Θεσσαλονίκης και Φιλιππούπολης σε παράλληλους δρόμους 18ος-20ός αἰ.*, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 329-330. Ο θησαυρὸς τον οποίο υπαινίσσεται ο Παπαγεωργίου (πρβλ. και Παράρτημα αφ. 4) δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τα χειρόγραφα που ο ἴδιος ἐντόπισε με παρότρυνση του τότε μητροπολίτη Φιλιππούπολης Ἰωακείμ Εὐθυβοῦλη στη βιβλιοθήκῃ της μονῆς Μπατοκόβου (Θεοτόκου Πετριτζιώτισσας ἢ Πετριτσονιτίσας) τον 12ον αἰ., βλ. Π. Ν. Παπαγεωργίου, «Παλαιογραφικὴ ἐκδρομὴ εἰς τὴν μονὴν Μπατοκόβου», *Ἡμερολόγιο της Ἀνατολῆς* 1887, σσ. 115-120 με σημαντικότερα ἐκεῖνα του *Παναθηναϊκοῦ* του Ἰσοκράτη και του *Αἰάντα* του Σοφοκλέους. Η μονὴ κατελήφθη ἀπὸ Βουλγάρους λίγα χρόνια μετὰ το 1885, δὴλ. μετὰ τὴν κατάληψη του αὐτόνομου καθεστώτος της Ἀν. Ρωμυλίας, με ἀποτέλεσμα τα χειρόγραφα νὰ μὴν καταλήξουν ποτὲ σε κάποια ἐλληνικὴ βιβλιοθήκῃ βλ. Κ. Μυρτ. Αποστολίδου, «Περὶ της μονῆς της κοιμήσεως της υπεραγίας Θεοτόκου της Πετριτσονιτίσσης», *Θρακικά* 7 (1936) 61.

4. Βλ. *BPhW* 7 (1887) 1. Τα δύο ἄρθρα του Παπαγεωργίου στη *Φιλιππούπολη* και στη *BPhW* ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὴν ἐργογραφία του που συνέταξε ο Σταμ. Ψάλτης το 1915 [βλ. *Αθηνά* 27 (1915) 190-201], ἀλλὰ και ἀπὸ τὶς προσθήκες των Διογ. Δέλλῃ, Γ. Θεοχαρίδῃ (βλ. στο συλλογικὸ ἔργο *Πέτρος Παπαγεωργίου*, ὁ.π., 44-45) και Χ. Μπακιτζῆ, «Ἔργα Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου (Διορθώσεις και προσθήκες)», *Μακεδονικά* 15 (1975) 365-367.

5. *Magasinier aux chemins de fer Orientaux*, ὡπως χαρακτηριστικὰ σημειώνει ο Παπαγεωργίου στο ἄρθρο του. Στη γερμανικὰ γραμμένη μελέτῃ του Κωνσταντίνῃ (βλ. παρακάτω) ο Σιαγκούνῃς ἀναφέρεται ὡς Υπάλληλος των Σιδηροδρόμων. Για τὴν ταυτότητα του προσώπου ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὴ πληροφορία ἐνὸς καταλόγου Φιλιππουπολιτῶν φοιτητῶν και φοιτητριῶν του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν που δημοσίευσε ἡ Σιδ. Ζιγώμ-Καραστεργίου, ὁ.π., σ. 423 ὅπου ἀναφέρεται κάποιος Ἰωάννης Γ. Σιαγκούνῃς ο οποίος γράφτηκε στη Νομικὴ Σχολὴ το ἔτος 1860 (σε ηλικία 23 ἐτῶν), χωρὶς ὁμως νὰ ἀποφοιτήσει ποτὲ. Πρόκειται ἄραγε για τον κάτοχο του χειρογράφου, για κάποιο συγγενὴ του ἢ για ἀπλὴ συνωνυμία;

τητα εκείνες τις μέρες να διαβάσει δύο άλλα άρθρα που έφεραν την υπογραφή του φιλόλογου και ιστορικού Γεωργίου Κωνσταντινίδη, Διευθυντού των Ζαριφείων Διδασκαλείων⁶: το πρώτο στην εφημερίδα *Ακρόπολιν* των Αθηνών με ημερομηνία 8 Μαρτίου 1887, το οποίο στην ουσία ήταν μία απλή αναγγελία του γεγονότος της ανακάλυψης, και το δεύτερο στο φιλολογικό περιοδικό *Παρνασσός* με ημερομηνία κατάθεσης χειρογράφου την 10η Μαρτίου του ίδιου έτους⁷. Στο δεύτερο αυτό άρθρο ο Κωνσταντινίδης αφού παρέμπει στις προηγούμενες σχετικές δημοσιεύσεις (δηλ. του Παπαγεωργίου και τη δική του) και παρείχε πληροφορίες για τον κάτοχο και τα εξωτερικά χαρακτηριστικά του χειρογράφου⁸, παρατηρούσε σχετικά με τη φιλολογική του αξία ότι *Πρὸς ἀκριβὴ ταξινομήσιν αὐτοῦ μεταξὺ τῶν σωζομένων ἀριστοτελικῶν ἀντιγράφων, ἔπρεπε νὰ γίνῃ προσεκτικὴ ἀντιπαραβολὴ αὐτοῦ πρὸς τὸ κείμενον τῆς μεγάλης ἐκδόσεως τῶν ἀπάντων τοῦ Ἀριστοτέλους, τῆς ἐπιμελείας καὶ δαπάνης τῆς πρωσσικῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν γενομένης, ἀλλ' ἥτις δὲν εἶνε ἐνταῦθα πρόχειρος κατὰ τὸ παρόν, διὸ περιωρίσθημεν ὁ μὲν κ. Παπαγεωργίου νὰ παραβάλλῃ τὸ ἀντίγραφον πρὸς τὸ κείμενον τῆς Διδοτείου ἐκδόσεως, ἐγὼ δὲ πρὸς τὸ τῆς στερεοτύπου τοῦ Tauchnitz ἐκ τοῦ ἔτους 1880, τὸ δ' ἐξαγόμενον εἶνε ὅτι τὸ τῆς Φιλίππουπόλεως ἀντίγραφον οὐκ ὀλίγας περιέχει διαφορὰς γραφῆς καὶ τινὰς καλυτέρας τῶν παραδεδομένων ὡς φαίνεται. Στη συνέχεια παρέθετε δειγματοληπτικά ορισμένες από τις διαφορετικές γραφές που προέκυψαν κατά την αντιβολή στα δύο πρώτα βιβλία του *Περὶ Οὐρανοῦ* πληροφορώντας παράλληλα τους αναγνώστες ότι *Ὁ κ. Π. Παπαγεωργίου ἀνέλαβε νὰ σημειώσῃ ἐπιμελῶς πάσας τὰς πρὸς τὸ Διδότειον κείμενον διαφορὰς γραφῆς καὶ νὰ γράψῃ ἀκολουθῶς περὶ τούτου, ἐξ ὧν καταφανεστέρα θέλει καταστῇ ἡ τοῦ ἀντιγράφου ἀξία*⁹. Στις επόμενες σελίδες ο Κωνσταντινίδης αναφερόταν στα περιεχόμενα του κώδικα¹⁰, και κατέληγε ως εξής:*

6. Ο Κωνσταντινίδης γεννήθηκε το 1853 στη Νάουσα της Μακεδονίας και σπούδασε στην Αθήνα και τη Γερμανία. Ήταν ιδιαίτερα συνδεδεμένος με τα Ζαρίφεια Διδασκαλεία όπου χρημάτισε Διευθυντής τα σχολικά έτη 1875-1876 (έτος ίδρυσης των), 1876-1877, 1884-1885, 1885-1886, 1886-1887. Έκτοτε εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου διετέλεσε τρεις φορές έφορος της Εθνικής Βιβλιοθήκης, ήτοι τις περιόδους 1890-1892, 1895-1897 και 1903-1904. Για το έργο και τη σταδιοδρομία του βλ. άρθρο στην *Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια του Δρανδάκη* και Σωτ. Αντωνιάδη, *ό.π.*, σσ. 89-90 όπου όμως για τη χρονιά 1886-7 αναφέρεται ως διευθύνων ο Γ. Αναγνωστόπουλος. Η πληροφορία αυτή ελέγχεται ως ανακριβής εφόσον τόσο ο Κ. Μ. Αποστολίδης, «Τα ελληνικά εν Φιλίππουπόλει σχολεία επί Τουρκοκρατίας και του βουλγαρικού καθεστώτος μέχρι της καταλύσεως της ελλ. Κοινότητος», *Θρακικά* 2 (1929) 116 όσο και η επιστολή του Προξένου Α. Λογοθέτη (βλ. Παράρτημα αφ. 3) αναφέρουν τον Γ. Κωνσταντινίδη ως Διευθυντή.

7. Βλ. Γ. Κωνσταντινίδη, «Το εν Φιλίππουπόλει αρτίως ανακαλυφθέν νέον αριστοτελικόν αντίγραφον», *Παρνασσός* 10 (1886) 332-337.

8. Σε σχέση με το υλικό του κώδικα ο Κωνσταντινίδης, αντίθετα από τον Παπαγεωργίου, δέχεται ότι πρόκειται για μεμβράνη βλ. Κωνσταντινίδη, *ό.π.*, σ. 333.

9. Βλ. *ό.π.*, σ. 334 σημ. 1.

10. Όπου μάλιστα διαπίστωνε (βλ. Κωνσταντινίδη, *ό.π.*, 336) ότι στο άρθρο του στη *Φι-*

Ἔχομεν λοιπὸν ἡκρωτηριασμένον τὸ καλὸν τοῦτο κειμήλιον, ἀλλὰ καὶ τοιοῦτον ὃν εἶνε σπάνιον καὶ εὐτυχέστατον εὑρημα, τὸ ὁποῖον θ' ἀποβῇ ἐκ τῶν πολυτιμοτάτων θησαυρῶν τῆς ἔθνικῆς ἡμῶν βιβλιοθήκης, ἂν μὴ ὁ κτήτωρ αὐτοῦ μεταμεληθεὶς ζητήσῃ νὰ τὸ πωλήσῃ εἰς ξένους, ὅποιοι ἀναμφιβόλως δὲν θέλουσι λείπει νὰ παρουσιασθῶσιν ἀγορασταί¹¹. Το τέλος του ἀρθρου κοσμοῦσε πανομοιότυπο του φύλλου 161γ του κώδικα.

Οἱ πληροφορίες του Παρνασσού καὶ μάλιστα επανυξημένες τέθηκαν ὑπὸ ψῃ του διεθνούς επιστημονικοῦ κόσμου ἀπὸ τον Κωνσταντινίδη με ἀρθρο του στο περιοδικό *Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik* (ημερομηνία κατάθεσης χειρογράφου η 11η Μαρτίου 1887)¹². Οἱ βασικὲς διαφορὲς ἀνέμεσα στα δύο ἀρθρα ἐγκρίνεται αφενὸς στον μεγαλύτερο ἀριθμὸ των διαφορετικῶν γραφῶν που παρατίθενται στο νεότερο καὶ αφοροῦν ὄχι μόνο τα δύο πρῶτα βιβλία του *Περὶ Οὐρανοῦ* ἀλλὰ καὶ το *Περὶ Ψυχῆς* καὶ αφετέρου στις λεπτομέρειες για τις συνθήκες εὑρεσης του χειρογράφου. Σε ὅτι ἀφορὰ αὐτὸ το τελευταῖο σημεῖο ο Κωνσταντινίδης εἶναι σαφής: το χειρόγραφο ταύτισε ο Παπαγεωργίου στις 3 Μαρτίου σε μια ἐπίσκεψη που ἔκαμε με ἕναν ἄλλο (μη κατονομαζόμενο) συνάδελφό του στο σπίτι του Σιαγκούνη με τον ὁποῖο οἱ δύο καθηγητὲς των Ζαριφειῶν διατηροῦσαν φιλικὲς σχέσεις. Την επομένη ο Παπαγεωργίου του ανακοίνωσε την ἀνακάλυψη καὶ στη συνέχεια οἱ δύο μαζί ἐντόπισαν τα περιεχόμενα καὶ κατένειμαν τὸ ἔργο της ἀντιβολῆς, ὅπως περιγράφεται στο χωρίο του ἀρθρου του Παρνασσού που παραθέσαμε παραπάνω¹³.

Συγκρίνοντας τις πληροφορίες που δίνονται στα ἀρθρα των δύο ἀνδρῶν μένει κανεὶς με ἀρκετὰ ἐρωτήματα τα βασικότερα ἀπὸ τα ὁποῖα εἶναι δύο: α) γιατί ο Παπαγεωργίου που διέθετε ἱκανὸ ἀριθμὸ παλαιογραφικῶν δημοσιεύσεων καὶ σημαντικὴ πείρα σχετικά με την ἔκδοση καὶ μελέτη χειρογράφων¹⁴ δέχθηκε νὰ καταμερίσει τὸ ἔργο της ἀντιβολῆς, ὅταν μάλιστα η ἀνακάλυψη ἦταν ἀναντίρρητα δική του καὶ β) τι ὑπαινίσσεται η φράση του Κωνσταντινίδη ἂν μὴ ὁ κτήτωρ αὐτοῦ μεταμεληθεὶς ζητήσῃ νὰ τὸ πωλήσῃ εἰς ξένους, ὅποιοι

Λιπουνόπολιν ο Παπαγεωργίου εἶχε ἐσφαλμένα θεωρήσει τὸ τέλος του χειρογράφου, ἴτοι της σελίδες 179β-180β, ὡς συνέχεια του ἀριστοτελικοῦ κειμένου, ἐνὼ ἐπρόκειτο για σημείωση κάποιου γραμματικοῦ σχετικά με τὸ περιεχόμενο του συνόλου του κώδικα που περιελάμβανε στην ἀρχική του μορφή καὶ τὴ *Φυσικὴ Ἀκρόασις* βλ. ὅμως τις παρατηρήσεις του P. Moraux, ὁ.π.

11. Κωνσταντινίδης, ὁ.π., 336.

12. Γ. Κωνσταντινίδης, «Ein neuentdeckter Codex des Aristoteles», *Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik* 57 (1887) 214-218 (στο ἐξῆς: «Neuentdeckter Codex»).

13. Κωνσταντινίδης, «Neuentdeckter Codex», ὁ.π., 214-5.

14. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἕνα χρόνον ἀργότερα (1888) ο Παπαγεωργίου ἐξέδωσε στὴ Λειψία τα ἀρχαῖα σχόλια του Σοφοκλή ἀπὸ τον Λαυρεντιανὸ κώδικα, βλ. Scholia in Sophoklis Tragoedias vetera codice Laurentiano denuo collata (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana). Για τις φιλολογικὲς ἐργασίες του ὡς το 1887 βλ. τις σχετικὲς με τὴν ἐργογραφία του μελέτες στὴ σημ. 3.

ἀναμφιβόλως δὲν θέλουσι λείψει νὰ παρουσιασθῶσιν ἀγορασταί.

Τα ερωτήματα αυτά φωτίζονται σε ικανοποιητικό βαθμό από ένα αριθμό επιστολών και εγγράφων που δημοσιεύουμε εδώ για πρώτη φορά. Ο σχετικός φάκελος φυλάσσεται στο Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών¹⁵ και αποτελείται α) από δύο επιστολές του Γενικού Προξένου της Φιλιππούπολης Α. Λογοθέτη με ημερομηνίες 8 και 11 Μαρτίου του 1887 προς τον τότε Υπουργό Εξωτερικών, τον Στέφανο Δραγούμη, β) μία αναφορά του προς τον ίδιο Υπουργό με ημερομηνία 14 Μαρτίου του 1887, γ) μια επιστολή του Πέτρου Παπαγεωργίου προς τον Στ. Δραγούμη με ημερομηνία 11 Μαρτίου, δ) ένα έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών προς το Υπουργείο Εκκλησιαστικών με ημερομηνία 30 Μαρτίου και ε) μία περίληψη εγγράφου που απέστειλε το Υπουργείο Εκκλησιαστικών προς το επί των Εξωτερικών σε απάντηση του προηγούμενου εγγράφου.

Από την αλληλογραφία αυτή και σε σχέση με το πρώτο ερώτημα προκύπτει το συμπέρασμα ότι η κατανομή του έργου (όπως περιγράφεται στα άρθρα του Κωνσταντινίδη) υπήρξε μία ενέργεια για την οποία ο Παπαγεωργίου δεν είχε δώσει ποτέ τη συγκατάθεσή του: η ακροτελεύτεια έκφραση *Ἐν τέλει προστίθημι ὅτι ὁ κ. Παπαγεωργίου, λαβὼν ἐντολὴν τοῦ κ. Σιγγκούνη, ἀσχολεῖται εἰς τὴν ἀντιβολὴν καὶ μελέτην πρὸς ἔκδοσιν τοῦ χειρογράφου* (έγγραφο αρ. 4) της προξενικής αναφοράς της 14ης Μαρτίου συμπίπτει με τη φράση *καὶ ἐγὼ μόνος μετὰ τὰς ἀναμίξεις ἄλλων ἀπροσκλητῶν, ἀνέλαβον ἐντολῇ τοῦ ἰδιοκτῆτου κ. Σιαγκούνη τὴν μελέτην, ἀντιβολὴν καὶ ἔκδοσιν αὐτοῦ* (έγγραφο αρ. 2) της επιστολής του Θεσσαλονικίου φιλολόγου. Τούτο σημαίνει όμως ότι οι μη κατονομαζόμενοι απρόσκλητοι δεν μπορεί να είναι άλλοι από τον Γ. Κωνσταντινίδη και, κατά τη γνώμη μου, τον ίδιο τον Πρόξενο.

Η διαπίστωση αυτή συνδέεται άμεσα με το δεύτερο ερώτημα που αφορά την τύχη του χειρογράφου. Ο υπαινιγμός του Κωνσταντινίδη αποδεικνύεται τώρα ότι στηριζόταν σε πραγματικά γεγονότα. Η χρονική και αιτιακή αλληλουχία τους μας είναι γνωστή μόνο από τη μεριά του Προξένου ο οποίος την παρουσιάζει ως εξής. Συγκεκριμένα στην επιστολή της 8ης Μαρτίου ο Λογοθέτης αναφέρει ότι ο Σιαγκούνης του υποσχέθηκε να στείλει το χειρόγραφο στην Εθνική Βιβλιοθήκη και πως ελπίζει ότι *θὰ τηρήσῃ τὸν λόγον του καὶ θὰ ἀπορροίψῃ, μολοντί πτωχός, πᾶσαν προσφορὰν χρημάτων πρὸς πώλησίν του* (έγγραφο 1). Παρόμοια στην επιστολή της 11ης Μαρτίου ο Πρόξενος πληροφοροφεί καταρχήν τον Υπουργό του ότι ο Σιαγκούνης του *ὑπέσχεθῃ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τῆς ἀνευρέσεώς του* (δηλ. του χειρογράφου), *ὅτι ἤθελε ... τὸ φέρει, ὅπως τὸ ἀποστείλῃ εἰς τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην*. Μία παράγραφο παρακάτω όμως σημειώνει ότι, επειδή ο Παπαγεωργίου, κατά τη γνώμη του από

15. ΑΥΕ - Αρχαιολογικά φάκ. 2, υποφ. 3.

επιπολαιότητα (ἐξ ἐλαφρότητος), υπερεκτίμησε την αξία του χειρογράφου σε 500-1000 λίρες και δημιούργησε ελπίδες για πιθανή σημαντική αποζημίωση από τη Γερμανία, ἤθελον παρακαλέσει τὴν Ὑμ(ετέραν) Ἐξοχότητα, ἵνα συνεννοηθῇ μετὰ τῆς Συγκλήτου τοῦ Πανεπιστημίου καὶ μοὶ τηλεγραφήσῃ κρυπτογραφικῶς εἰ ἐν ἀνάγκῃ ἡδύνατο νὰ τῷ πληρώσῃ καὶ ποσὸν τι χρηματικόν, ὅπως μὴν ἀρπάσωσι καὶ αὐτὸ οἱ ξένοι, ὡς τόσα ἄλλα ἔργα τῶν προγόνων ἡμῶν (ἐγγράφο αρ. 2). Στις 14 Μαΐου καὶ ὕστερα ἀπὸ την ἐπιστολὴ διαμαρτυρίας που ἀπέστειλε ὁ Παπαγεωργίου στον Στέφανο Δραγούμη γιὰ την ἐκ μέρους τοῦ Προξένου ἀπόκρυψη στοιχείων ὁ Γ. Λογοθέτης, ἀφοῦ παραδέχεται ὅτι ὁ ευρέτης του χειρογράφου υπῆρξε πράγματι ὁ νεαρὸς φιλόλογος, πληροφορεῖ τον προϋποτιθέμενὸ του ὅτι εὐχαρίστως ἔλαβον τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ κ. Παπαγεωργίου ὅτι ὁ κ. Σιγγούνης¹⁶ θὰ προτιμήσῃ μετὰ μικρᾶς ζημίας του παντὸς ἄλλου ἀγοραστοῦ τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην. Τὴν αὐτὴν διαβεβαίωσιν ἔδωκεν καὶ εἰς ἐμὲ πρὸ τριῶν ἡμερῶν (ἐγγράφο αρ. 4).

Συνδυάζοντας τα στοιχεία τῆς ἐκδοχῆς τοῦ Προξένου με αὐτὰ τῆς πρώτης δημοσίευσης τῆς *Φιλιππούπολης* καὶ την ἐπιστολὴ Παπαγεωργίου η σειρὰ των γεγονότων θα μπορούσε, κατὰ τὴ γνώμη μου, νὰ ἀποκατασταθεῖ ὡς ἐξῆς: Μία ἡμέρα μετὰ την ἀνακάλυψη τοῦ χειρογράφου (3 Μαρτίου) ὁ Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος σε συνεργασία με τον Κωνσταντινίδη παρενέβησαν καὶ ἐπέισαν τον Σιαγκούνη νὰ το δωρίσει στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκην. Ὁ ευρέτης του, Πέτρος Παπαγεωργίου, ἀφενὸς ἐκτιμώντας τὰ γλίσχρα οἰκονομικὰ του κατόχου καὶ ἀφετέρου δυσπιστώντας γιὰ τις προθέσεις τῆς Ἀθήνας, φαίνεται ὅτι ἐξέφρασε ἀρχικὰ ἐνδοιασμούς καὶ του ἔθεσε ὑπόψη το ἐνδεχόμενο νὰ το πωλήσῃ στὴ Γερμανία ἐναντὶ ἀδράς ἀμοιβῆς¹⁷. Ὅτι ὁ Παπαγεωργίου δεν εἶχε ἐμπιστοσύνη στους ἀρμόδιους προκύπτει ξεκάθαρα ἀπὸ την τελευταία φράση τοῦ ἀρθρο τοῦ στὴ *Φιλιππούπολη* ὅπου υπαινίσσεται ἀβελτηρία σχετικά με τὴν τύχη των χειρογράφων τῆς μονῆς Μπατσκόβου (βλ. παραπάνω σημ. 3). Στὴν πρόταση τοῦ Παπαγεωργίου ἀντέδρασαν οἱ Λογοθέτης-Κωνσταντινίδης υποσχόμενοι στον ἰδιοκτῆτη τοῦ χειρογράφου ὅτι καὶ ἡ Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη θα μπορούσε νὰ δώσει κάποια ἀποζημίωση. Στὴ λύση αὐτὴ προσχώρησε τελικὰ καὶ ὁ Παπαγεωργίου λίγο πρὶν συντάξει το πρῶτο του ἀρθρο στὴν *Φιλιππούπολη*,

16. Κατὰ περιέργω τρόπο ὁ Πρόξενος ονομάζει κατ' ἐπανάληψη ἐσφαλμένα τον κάτοχο Σιγγούνη.

17. Τὸ ποσὸ των 500-1000 λιρῶν που ἀναφέρεται ὡς πιθανὴ ἀμοιβὴ του κώδικα (βλ. ἐγγράφο αρ. 3) ἦταν ἐξαιρετικὰ υψηλὸ. Χάριν συγκρίσεως ἀρκεὶ κανεὶς νὰ λάβει ὑπόψη του τὸ γεγονὸς ὅτι το 1890 στὴ Φιλιππούπολη ὁ ετήσιος μισθὸς τοῦ Διευθυντῆ των Ζαριφείων (τιμῆμα ἀρρένων) ἦταν 180 (οθωμανικὲς) λίρες, ἐνῶ οἱ ἀμοιβές των νηπιαγωγῶν τῆς πόλεως κυμαίνονταν μετὰξὺ 10 καὶ 15 λιρῶν, βλ. Ξ. Κοτσαγεώργη-Ζυμάρη, *Ἡ Ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση στὴ Βουλγαρία (1800-1914)*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 111 με βάση προξενικὰ ἐγγράφα. Οἱ δύο πρωταγωνιστές τῆς ἱστορίας που παρουσιάζουμε ἐδῶ κέρδιζαν ετησίως κατὰ τον Αποστολίδη, ὁ.π., 109 σημ. 1, ὁ μεν Κωνσταντινίδης 300 ὁ δὲ Παπαγεωργίου 200 οθωμανικὲς λίρες.

διατήρησε όμως το δικαίωμα της τελικής έκδοσης. Από την άλλη μεριά ο Σιαγκούνης υπό την πίεση προφανώς του Προξένου παραχώρησε στον Κωνσταντινίδη προσωρινά το χειρόγραφο, προκειμένου ο τελευταίος να επισημάνει σε έγκριτα φιλολογικά περιοδικά μέσα από νέες αναγνώσεις που προέκυπταν από τη σύγκριση του χειρογράφου με τις στερεότερες εκδόσεις της εποχής τη μεγάλη φιλολογική του αξία και κατ' επέκταση τη σκοπιμότητα της αγοράς του από την Εθνική Βιβλιοθήκη¹⁸. Από τα διαθέσιμα τεκμήρια δεν είναι δυνατό να συναχθεί αν η αισιοδοξία των δύο ανδρών ότι η τελευταία θα ανταποκρινόταν στην υπόδειξή τους οφειλόταν στον άκρατο ιδεαλισμό τους ή σε προφορικές υποσχέσεις που τους έδωσαν παράγοντες της Βιβλιοθήκης¹⁹.

Η ιστορία του χειρογράφου δεν τελειώνει εδώ. Δύο εβδομάδες μετά τη 14η Μαρτίου ο Υπουργός των Εξωτερικών Στέφανος Δραγούμης διαβίβασε τις επιστολές και την αναφορά του Προξένου στον συνάδελφό του επί των Εκκλησιαστικών με την παράκληση να τα κοινοποιήσει στη Σύγκλητο του Πανεπιστημίου, *ἵνα λάβῃ υπόψιν τὴν αἴτησιν τοῦ κ. Λογοθέτου περὶ παροχῆς χρηματικῆς τινος ἀποζημιώσεως εἰς τὸν κάτοχον τοῦ χειρογράφου*. Παράλληλα του υποβάλλει το αίτημα να του ανακοινώσει το ταχύτερο την απόφαση που θα ληφθεί, ούτως ώστε να δώσει *τηλεγραφικῶς τὰς δεούσας διαταγὰς τῶ ἐν Φιλιππουπόλει Γ. Προξένῳ τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος* (έγγραφο αρ. 5). Η απάντηση της Συγκλήτου (της 9ης Μαΐου) σχετικά σύντομη έθετε τέρμα στην ιστορία: η Σύγκλητος θέλοντας να μορφώσει η ίδια γνώμη για τη σημασία και τη χρησιμότητα του χειρογράφου απαιτούσε την αποστολή του στην Αθήνα²⁰.

18. Για τη συνεργασία Προξένου και Κωνσταντινίδη και τη σκοπιμότητα των δημοσιεύσεων των τελευταίων είναι χαρακτηριστική η φράση του εγγράφου αρ. 3 όπου λέγεται: *Ὡς δύναται νὰ παρατηρήσωσιν οἱ παρ' ἡμῶν σοφοί, φαίνεται ἐκ τῆς γενομένης παρὰ τοῦ κ. Κωνσταντινίδου ἀντιβολῆς, ὅτι περιέχει εἰς πολλὰ καὶ δὴ εἰς τὸ Περί ψυχῆς διαφόρους τῶν μέχρι τοῦδε γράσας...*

19. Θα μπορούσε μάλιστα να αναρωτηθεί κανείς αν ο Κωνσταντινίδης συνδέοταν με κάποιους ήδη από την εποχή αυτή, αφού ανέλαβε τη διεύθυνση της Εθνικής Βιβλιοθήκης τρία χρόνια αργότερα, βλ. παραπάνω σημείωση 5.

20. Το σχετικό απόσπασμα της 11ης συνεδρίασης της Συγκλήτου κατά το ακαδημαϊκό έτος 1886-7 (ημερομηνία 25 Απριλίου 1887) στην ημερησία διάταξη της οποίας είναι εγγεγραμμένο το θέμα της αγοράς του χειρογράφου του Αριστοτέλη έχει ως εξής (σ. 38): *Εἶτα ἀναγινώσκειται ἔγγραφον τοῦ Ὑπουργείου τῆς Ἐκπαιδεύσεως δι' οὗ παραπέμπεται τὸ ὑπ' ἀριθμ. 2755 ἀπὸ 30 Μαρτίου ἔγγραφον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν πρὸς τὸν Ἐκκλησιαστικῶν πρὸς τὴν Πρυτανείαν ἵνα ὑποβάλῃ αὐτὸ μετὰ τοῦ ὑπ' ἀρ. ἀριθμ. 299 ἀπὸ 14 Μαρτίου 1877 ἔγγραφον τοῦ Γενικοῦ Προξένου Φιλιππουπόλεως πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Τὸ ἔγγραφον τοῦ Γενικοῦ Προξένου ἀναφέρει ὅτι εὐρέθῃ χειρόγραφον τοῦ Ἀριστοτέλους περιέχον τὸ περὶ Οὐρανοῦ, τὸ περὶ Ψυχῆς, τὸ περὶ Γένεσεως καὶ Φθορᾶς καὶ ὅτι ὁ κάτοχος αὐτοῦ Σαγγούνῃς θὰ προτιμῇ μετὰ μεγάλης ζημίας τὸν παντὸς ἄλλον ἀγοραστὸν τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην. Ἡ Ἀκαδημαϊκὴ Σύγκλητος ἀναγνωρίσασα τὸ χρήσιμον τῆς ἀγορᾶς τοιοῦτου εὐρήματος πρὶν ἢ προβῇ εἰς ἀπόφασιν περὶ ταύτης καὶ περὶ τοῦ διὰ ταύτην ποσοῦ ἀποφαίνεται νὰ εἰδοποιηθῇ πρότερον ὁ κάτοχος ν' ἀποστείλῃ αὐτὸ τῇ Συγκλήτῳ πρὸς ἐξέτασιν. Τα πρακτικὰ υπογράφονται ἀπὸ τὸν πρῶτον Γεώργιο Καρμῆτσο καὶ πέντε συγκλητικoὺς μετὰ τῶν ὁποίων διακρίνονται οἱ*

Υπό τις συνθήκες αυτές ήταν φυσικό ο κάτοχός του δυσπιστώντας να αρνηθεί. Τον Αύγουστο του 1908 το χειρόγραφο κατέληγε στην Πρωσική Κρατική Βιβλιοθήκη του Βερολίνου έναντι του ποσού των 1500 γερμανικών μάρκων. Μία νέα φάση στην ιστορία του πολύπαθου κειμηλίου ξεκινούσε²¹, αλλά η ελληνική πλευρά είχε κάνει ό,τι της ήταν δυνατό, ώστε να περιέλθει σε ξένα χέρια...

υπογραφές των Ι. Ρώση και Ι. Πανταζίδη. Τόν φίλο Δρ. Ηλία Αρναούτογλου που με προμήθευσε με φωτοτυπία των πρακτικών της συνεδρίασης της Συγκλήτου ευχαριστώ θερμά και από τη θέση αυτή.

21. Για τη μετέπειτα εξίσου περιπετειώδη ιστορία του χειρογράφου που σήμερα θεωρείται χαμένο βλ. P. Moraux, *ό.π.*, όπου το χειρόγραφο χρονολογείται τον 15ο αιώνα και ο Σιαγκούνης χαρακτηρίζεται ως ένας «*vornehmer Grieche*», άγνωστο όμως με βάση ποια στοιχεία. Στην ίδια εργασία δεν δηλώνεται αν η αγορά του 1908 έγινε τελικά από τον κάτοχο του κώδικα ή μέσω άλλου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Αλληλογραφία - έγγραφα

1. Επιστολή (της 8ης Μαρτίου 1887) του Γενικού Προξένου της Ελλάδος στη Φιλιππούπολη Γ. Λογοθέτη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Στέφανο Δραγούμη.

Πρὸς τὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα
τὸν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν κλπ.
ὑπουργόν
κ. Στέφανον Δραγούμεν
εἰς Ἀθήνας

Ἐν Φιλιππουπόλει τῇ 8ῃ Μαρτίου 1887

Κύριε ὑπουργέ,
Νομίζω χρήσιμον νὰ καταστήσω εἰς τὴν Ὑμ(ετέραν) Ἐξοχότητα ὅτι κατὰ τύχην εὐρέθη πρὸ τινῶν ἡμερῶν παρὰ τῇ ἐνταῦθα οἰκογενεῖα τοῦ κ. Σιγγούνη, ὑπηκόου Ἑλληνοσ, χειρόγραφον κατὰ τινὰς τοῦ 11ου κατ' ἄλλους (τῶν ἐνταῦθα φιλολόγων μας) τοῦ 13ου αἰῶνος ἐνὸς τόμου τοῦ Ἀριστοτέλους, θεωρούμενον μεγάλης ἀξίας. Ὁ κάτοχος μοι ὑπεσχέθη ὅτι θὰ τὸ ἀποστείλῃ εἰς τὴν Ἐθνικὴν βιβλιοθήκην καὶ ἐλπίζω ὅτι θὰ / τηρήσῃ τὸν λόγον του καὶ θὰ ἀπορρίψῃ, μολονότι πτωχός, πᾶσαν προσφορὰν χρημάτων πρὸς πώλησίν του

Πρόθυμος εἰς τὰς διαταγὰς
τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος
Ἀ. Λογοθέτης

*

2. Επιστολή (της 11ης Μαρτίου 1887) του Γενικού Προξένου της Ελλάδος στη Φιλιππούπολη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Στέφανο Δραγούμη.

Πρὸς τὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα
Τὸν κ. Στέφανον Δραγούμεν
ὑπουργόν Ἐξωτερικῶν κλπ.,
εἰς Ἀθήνας

Ἐν Φιλιππουπόλει τῇ 11ῃ Μαρτίου 1887

Κύριε ὑπουργέ,
Συνεχίζων τὴν προχθεσινὴν ἐπιστολήν μου πληροφορῶ τὴν Ὑ(μετέραν) Ἐξ(οχότητα) ὅτι εἰς τὴν «Ἀκρόπολιν» ἐστάλη παρὰ τοῦ ἐνταῦθα Διευθυντοῦ τοῦ Ζαριφείου κ. Γ. Κωνσταντινίδου διατριβὴ περὶ τοῦ κατὰ τύχην ἀνακαλυφθέντος ἐνταῦθα ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ κ. Σιγγούνη, ὑπηκόου Ἑλληνοσ ἐκ Φιλιππουπόλεως καταγομένου, χειρόγραφον ἐνὸς μέρους ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ

Ἀριστοτέλους, ὁμοία δὲ καὶ εἰς τὸν «Παρνασσόν».

Μολονότι ὁ κ. Σιγγούνης, πτωχὸς ὑπάλληλος τοῦ Σιδηροδρόμου μοὶ ὑπεσχέθη τὴν αὐτὴν ἡμέραν τῆς ἀνευρέσεώς του, ὅτι ἤθελε μοὶ τὸ φέρεϊ, ὅπως τὸ ἀποστείλω εἰς τὴν Ἑθν(ικὴν) Βιβλιοθήκην, ἥρχισα ἤδη νὰ ἔχω ἀμφιβολίας, διότι ὁ κ. Π. Παπαγεωργίου, Καθηγητὴς τοῦ ἐνταῦθα Ζαριφεῖου Διδασκαλείου, ἐκ φιλανθρωπίας κατ' αὐτόν, ἐξ ἐλαφρότητος κατ' ἐμέ καὶ ὄχι ἐκ κακίας, παρέστησεν εἰς τὸν κάτοχον, ὅτι τὸ χειρόγραφόν του ἔχει ἀξίαν 500-1000 λιρῶν, τὰς ὁποίας δύνανται νὰ πληρώσωσιν αἱ Βιβλιοθήκαι τῆς Εὐρώπης. Ἐπέπληξα τὸν κ. Παπαγεωργίου, ἀλλ' εἶχε πράξει ἤδη τὸ σφάλμα, ἐνῶ δὲν τῷ ἦτο γνωστὸν ἐὰν τὸ Πανεπιστήμιον ἡμῶν ἠθελεν ἀρνηθεῖ ἀποζημιώσιν τινα. Ἀφοῦ, ὡς γνωρίζω, ἡ Ἑθν(ικὴ) Βιβλιοθήκη οὐδὲν ἔχει κλασσικὸν χειρόγραφον, εἰς κῶδιξ Ἀθηναϊκὸς πρέπει νὰ προσπαθήσωμεν νὰ ὑπάρχη παρ' ἡμῖν. Τὸ εὐρεθὲν ἐνταῦθα, τοῦ ὁποίου πανομοιότυπον ἔστειλεν ὁ κ. Κωνσταντινίδης, ὅπως ξυλογραφηθῇ εἰς τὸν «Παρνασσόν» ὡς καὶ εἰς τὸ Γερμανικὸν περιοδικὸν τῆς Λειψίας *Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik*, / ὡς δύνανται νὰ παρατηρήσωσιν οἱ παρ' ἡμῖν σοφοί, φαίνεται ἐκ τῆς γενομένης παρὰ τοῦ κ. Κωνσταντινίδου ἀντιβολῆς, ὅτι περιέχει εἰς πολλὰ καὶ δὴ εἰς τὸ *Περὶ ψυχῆς* διαφόρους τῶν μέχρι τοῦδε γραφάς, περιλαμβάνει δὲ τὰ γνωστὰ ἤδη ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους *Περὶ οὐρανοῦ* (4 βιβλία), *Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς* (2 βιβλία) καὶ *Περὶ Ψυχῆς* (3 βιβλία) μετὰ ἀρχαίων σημειώσεων περὶ τῶν περιεχομένων ἐν τέλει.

Ἐλαβα ἤδη πολλὰ μέτρα, ὅπως ἐμμεῖνῃ εἰς τὴν ὑπόσχεσίν του ὁ κάτοχος, ἀλλὰ οὗτος εἶναι πτωχός, καὶ φοβοῦμαι μήπως ἐκ Γερμανίας τῷ γέννῃ πρότασις ἀγορᾶς εἰς μεγάλην τιμὴν. Διὰ ταῦτα ἠθελον παρακαλέσει τὴν Ὑμέτεραν) Ἐξοχότητα, ἵνα συνεννοηθῇ μετὰ τῆς Συγκλήτου τοῦ Πανεπιστημίου καὶ μοὶ τηλεγραφῇ / κρυπτογραφικῶς εἰ ἐν ἀνάγκῃ ἡδύνατο νὰ τῷ πληρώσῃ καὶ ποσὸν τι χρηματικόν, ὅπως μὴν ἀρπάσωσι καὶ αὐτὸ οἱ ξένοι, ὡς τόσα ἄλλα ἔργα τῶν προγόνων ἡμῶν.

Πρόθυμος εἰς τὰς διαταγὰς τῆς
Ὑμ(ετέρας) Ἐξοχότητος
Ἀ. Λογοθέτης

*

3. Επιστολὴ τοῦ Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου (τῆς 11ης Μαρτίου 1887) πρὸς τὸν Υπουργὸ Εξωτερικῶν Στέφανο Δραγούμη.

Ἐν Φιλιππουπόλει τῇ 11ῃ Μαρτίου 1887

Σεβαστέ μοι κ. Δραγούμη,

Ἐπειδὴ ὁ ἀξιότιμος πρόξενος τῆς Ἑλλάδος κ. Γ. (διάβαξε Ἀ.) Λογοθέτης εἰς

τάς πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον ἐκθέσεις του ἀγνωῶ διὰ τίνα λόγον δὲν ἐμνημόνευσεν ὅτι ἐγὼ ἀνεκάλυψα τὸ χειρόγραφον τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐγὼ μόνος μετὰ τὰς ἀναμίξεις ἄλλων ἀπροσκλήτων, ἀνέλαβον ἐντολῇ τοῦ ἰδιοκτῆτου κ. Σιαγκούνη τὴν μελέτην, ἀντιβολήν καὶ ἔκδοσιν αὐτοῦ, σπεύδω νὰ καταστήσω ὑμῖν ἐγὼ μόνος γνωστὸν τοῦτο.

Περὶ τοῦ κώδικος ἐτοιμάζω ἰδίαν πραγματείαν ἀφοῦ συντελέσω μὲν τὴν μελέτην λάβω δὲ καὶ τὴν ἔκδοσιν τῆς ἐν Βερολίῳ Ἀκαδημείας πρὸς ἀντιβολήν· ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν μόνο τὴν ἔκδοσιν τοῦ *Didot*.

Μετ' ἐξαιρέτου ὑπολήψεως
ὑμέτερος Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου

*

4. Επιστολή (τῆς 14ης Μαρτίου 1887) του Γενικοῦ Προξένου τῆς Ελλάδος στὴ Φιλιππούπολη πρὸς τον Υπουργὸ Εξωτερικῶν Στέφανο Δραγούμη.

Consul Général
De Grèce
à
Philippopoli

Philippopoli le 14 Μαρτίου 1887

Ἀρ. Πρωτ. 299

Πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν
Ὑπουργεῖον

Ἐξοχώτατε,

Ἔλαβα τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω πρὸς τὴν Ὑμ(ετέραν) Ἐξοχότητα διὰ δύο ἡμιεπισήμων ἐπιστολῶν μου ὅτι ἀνεκαλύφθη ἐνταῦθα χειρόγραφόν τι τοῦ Ἀριστοτέλους περιέχον τὸ Περὶ οὐρανοῦ, τὸ Περὶ ψυχῆς καὶ τὸ Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς.

Ἐπειδὴ ἐγνώριζον ὅτι ἐγράφησαν εἰς διάφορα περιοδικὰ φύλλα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Γερμανίας διατρίβει παρὰ δύο ἐκ τῶν ἐνταῦθα φιλολόγων ἡμῶν, ἐν αἷς ἐγένετο λόγος περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ χειρογράφου, τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν καὶ παρὰ τίνος εὑρέθη, δὲν ἀνέφερον τ' ἀνωτέρω, περιορισθεῖς νὰ ἐκθέσω τὰς ἐλπίδας καὶ τοὺς φόβους μου περὶ τῆς ἀποστολῆς του εἰς τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην. Οὐχ ἥττον δὲν νομίζω ἄσκοπον νὰ διατυπώσω καὶ ἐγὼ πρὸς τὴν Ὑμ(ετέραν) Ἐξοχότητα τὰς περὶ τοῦ τρόπου εὑρέσεώς του πληροφορίας μου καθ' ἃς τὸ χειρόγραφον, εὑρισκόμενον ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ κ. Σιαγγούνη, ὑπῆκόν τοῦ Ἑλλήνου ἐκ Φιλιππουπόλεως καταγομένου, καὶ ἐκ πατρικῆς / του κληρονομίας προερχόμενον, ἔκειτο μεταξὺ τῶν ἀχρη-

στων έγγραφων του, μέχρις οὗ ἐπέδειξεν αὐτὸ καὶ ὡς (;) Βουλαρικ (δυσανάγνωστον) πρὸς τὸν κ. Παπαγεωργίου, τυχόντα ἐν τῇ οἰκίᾳ του, οὗτος δὲ τὸ ἐθεώρησε πολλῆς ἀξίας καὶ ἔσπευσε ν' ἀναγγείλῃ τὴν ἀνεύρεσιν ἐν «Φιλιππουπόλει», ἧς ἐσωκλείω ἀντίτυπον.

Μολονότι εἶχον παράπονον κατὰ τοῦ κ. Παπαγεωργίου καὶ τὸ ἐξέφρασα πρὸς αὐτόν, ὅτι παρέστησεν εἰς τὸν κ. Σιγγούνην ὡς πολῦτιμον τὸ χειρόγραφόν του, καὶ μοι ἐγεννήθησαν φόβοι ὅτι οὗτος, καίτοι ὑποσχεθεὶς εἰς αὐτόν καὶ εἰς ἐμέ, ὅτι ἤθελε τὸ ἐξαποστείλει εἰς τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην (τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐν τῇ «Φιλιππουπόλει» <ἐν ἧ καὶ περὶ τῶν χειρογράφων τοῦ Μπατζκόβου, περὶ ὧν καὶ ἀνέφερον ἄλλοτε εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, γίνεται ὑπαινιγμός> εἶναι γεγραμμένον) ἤρχισε νὰ σκέπτεται καὶ περὶ ὕλικῶν ὠφελειῶν, εὐχαρίστως ἔλαβον τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ κ. Παπαγεωργίου ὅτι ὁ κ. Σιγγούνης θὰ προτιμήσῃ μετὰ μικρᾶς ζημίας του παντός ἄλλου ἀγοραστοῦ τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην. Τὴν αὐτὴν διαβεβαίωσιν ἔδωκεν καὶ εἰς ἐμέ πρὸ τριῶν ἡμερῶν. Ἐν τέλει προστίθηναι ὅτι ὁ κ. Παπαγεωργίου, λαβὼν ἐντολὴν τοῦ κ. Σιγγούνη, ἀσχολεῖται εἰς τὴν ἀντιβολὴν καὶ μελέτην πρὸς ἑκδοσιν τοῦ χειρογράφου.

Εὐπειθέστατος
ὁ Γ. Πρόξενος
Ἀ. Λογοθέτης

*

5. Ἐγγραφο τοῦ Ὑπουργείου των Εξωτερικῶν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο των Εκκλησιαστικῶν καὶ Παιδείας (τῆς 30ῆς Μαρτίου 1887).

Ὑπουργεῖον
ἐπὶ τῶν
Ἐξωτερικῶν

Ἐν Ἀθήναις τὴν 30 Μαρτίου 1887

ἀρ. 2735

Πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν

Συνημμένως λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ διαβιβάσωμεν ὑμῖν τὰς ἀπὸ 8 καὶ 11 ἱσταμένον ἐπιστολάς τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει Γενικοῦ Προξένου τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος ὡς καὶ τὴν ὑπ. ἀριθμ. 299 ἀναφορὰν του περὶ τοῦ ἀνευρεθέντος αὐτοῦ χειρογράφου τοῦ Ἀριστοτέλους, οἷς παρακαλοῦμε δὲ νὰ ἀνακοινώσῃτε τὸ περιεχόμενον αὐτῆς εἰς τὴν Σύγκλητον τοῦ Πανεπιστημίου, ἵνα λάβῃ ὑπόψιν τὴν αἰτήσιν τοῦ κ. Λογοθέτου περὶ παροχῆς χρηματικῆς τινοῦ ἀποζημιώσεως εἰς τὸν κάτοχον τοῦ χειρογράφου.

Τὴν ληφθησομένην ἀπόφασιν εὐαρεστηθῆτε νὰ ἀνακοινώσῃτε ἡμῖν τὸ ταχύτε-

ρον, ἵνα δώσωμεν τηλεγραφικῶς τὰς δεούσας διαταγὰς τῷ ἐν Φιλιππουπόλει
Γ. Προξένῳ τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος

Ὁ Ὑπουργός
Στ. Δραγούμης (Υπογραφή)

Στην πίσω σελίδα του εγγράφου η σημείωση

Παραπέμπεται ἐπὶ ἐπιστροφῇ εἰς τὴν Πρυτανείαν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστη-
μίου καὶ παρακαλοῦμεν ὅπως ὅσον τάχιστα εὐαρεστηθῇ νὰ ἀπαντήσῃ ἡμῖν
περὶ τῆς ἐν τῷ συνημμένῳ ἐγγράφῳ ὑποθέσεως.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 14 Ἀπριλίου 1887
Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν
Ὑπουργός
(υπογραφή)

*

6. Περίληψη εγγράφου του Υπουργείου των Ἐκκλησιαστικῶν πρὸς το Ὑπουρ-
γεῖο των Εξωτερικῶν (τῆς 9ης Μαΐου 1887).

Ἐγγραφο: Ὑπουργείου Δημοσίας) Ἐκπαιδεύσεως
Ἀρ. Πρωτοκόλλου: 6612.
Χρονολογία 9 Μαΐου 1887

Περίληψις

Εἰς ἀπάντησιν ἐγγράφου τοῦ Γ. Προξένου Φιλιππουπόλεως παρ' ἡμῶν ὅτι ἡ
Ἀκαδημαϊκὴ Σύγκλητος θεωρεῖ ἀπαραίτητον νὰ ὑποβληθῇ αὐτῇ πρῶτον τὸ
χειρόγραφον τοῦ Ἀριστοτέλους ἵνα κρίνῃ περὶ χρησιμότητός του.

Αριστερὴ στήλη εγγράφου.

Ἀρ. πρωτ. 4806

Ἐν Ἀθήναις τῇ 16 Μαΐου 1887

Πρὸς τὸν Γενικὸν Πρόξενον Φιλιππουπόλεως, ἵνα λάβῃ ὑπόψιν τὴν ἔναντι
γνώμην τῆς Συγκλήτου καὶ μεριμνήσῃ περὶ τῆς ἐκτελέσεως.

SUMMARY

Pantelis M. Nigdelis, *Petros N. Papageorgiou and the history of an Aristotelian codex in Philippoupolis.*

This paper presents and discusses certain documents from the Consulate General in Philippoupolis relating to the history of the Wartelle Codex (1664), from its discovery to its acquisition by the Prussian National Library in Berlin. This codex (now considered lost), which contained the works "*On the Heavens*", "*On Generation and Corruption*" and "*On the Soul*", was found in the library of a local resident, Ioannis Siagounis, by Thessalonian philologist Petros Papageorgiou (1859-1914), then on the staff of the Zaripeion Didaskaleion (Normal School). Papageorgiou, as it now appears, initially advised him to sell the codex to Prussia, although following the intervention of the Head of the Normal School, Georgios Konstantinidis, and the Greek Consul, Alexandros Logothetis, he was persuaded to press Siagounis to offer it to the (Greek) National Library instead. Negotiations foundered, however, when Siagounis refused to allow the Library to examine the codex. One odd feature of the whole affair is the fact that Konstantinidis published his own articles about the codex, although Papageorgiou lacked neither palaeographic skills nor publishing experience. The correspondence suggests that this was an arbitrary move on Konstantinidis' part, made with the backing of the Consul and intended to convince the authorities in Athens of the value of the codex and thus persuade them to purchase it. This action, however, and the fact that in his initial correspondence with the Ministry of Foreign Affairs the Consul had down-graded his role and his rights of publication, was denounced by Papageorgiou in a letter of protest to the then Foreign Minister (and later personal friend), Western Macedonian native Stefanos Dragoumis.

94/11
 Ἐν Βυλ. πεκουπόλιν τῇ 11 Μαρτίου
 Σεβασταί μοι ἡ Δραμάρη
 ἡ περὶ τῶν ὑφ' ἐπιτροπῆς πρὸς τὸν ἑλ. λαόν

π. Γ. Λογιστῆς εἰς τὰς πρὸς τὸ ὑπουργεῖον ἐλ-
 λήσεις τοῦ ὄντος λαοῦ τὴν ἀλήθειαν διὰ τὴν ἑλ. ὁ-
 γωνίαν ὅτι ἡμεῖς ἀντιτάσσοντες τὸ χειρῶν ἔργον τοῦ
 Δημοκρατοῦ καὶ ἡμῶν μέντοι, μετὰ τὰς ἀντι-
 φωνὰς ἅδαν ἀπροσπαθήσαντες, ἀνέλαβον ἐν τῇ
 αὐτῇ ἐκδοτικῇ καὶ Συναγωγῇ τῇ μετέπειτα, ἀν-
 τιπροδὴν καὶ ἔκδοσαν αὐτοῦ, σκεπτικῶς καὶ κα-
 τακτικῶς ὑμῶν ἡμῶν μέντοι γνωστῶν τούτων.

Περὶ τῶν κώδικων ἐτοιμασθέντων ἔδωκεν προ-
 γραμμὰν ἀπὸ τοῦ συνεδρίου μὲν τῇ μετέπειτα
 λαβὼν δὲ καὶ τὴν ἔκδοσιν τῇ ἐν Βερολίν. Ἀ-
 καδημείᾳ πρὸς ἀντιπροσφορὰν ἐπὶ τῷ παρ-
 ὄντι ἡμῶν καὶ ὑφ' ἐπιτροπῆς μέντοι τῇ ἔκδοσιν
 αὐτῇ διδοῖ.

Μετ' ἐφαρτίων ὑποδείξεων
 ἑστῶτος Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου

